

ارزیابی تأثیرات اجتماعی بازنگری سیاست حجاب در جمهوری اسلامی ایران

تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۸/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳

محمدحسن امامی*

چکیده

یکی از چالش‌های جدی پیش‌روی نظام جمهوری اسلامی ایران از ابتدای انقلاب تاکنون، مسأله حجاب و اجباری یا اختیاری بودن آن است. خصوصاً در دهه اخیر که در تمامی اعتراضات، برداشتن حجاب به یکی از نمادهای مخالفت با سیاست‌های کشور تبدیل شده است. در بحبوحه‌های اعتراضات پاییز ۱۴۰۱، این فکر به ذهن رسید که پژوهشی پیرامون این موضوع انجام دهم. هدف اصلی این پژوهش، بررسی برخی آثار و پیامدهای اجتماعی مثبت و منفی بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب و اتخاذ سیاست حجاب اختیاری است. برای این منظور، با تعدادی از متخصصان و اندیشمندان علوم اجتماعی، مطالعات زنان و صاحب‌نظران دینی مصاحبه و گفتگو انجام شده است. روشی که در این پژوهش از آن استفاده شده، روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (بلاختصار اِتا) است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تضارب آراء در میان نظرات آنان بسیار است. از تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده چنین به دست می‌آید که دو نگاه و دیدگاه متفاوتی که از ابتدای انقلاب درباره حجاب وجود داشته، هنوز هم در کشور وجود دارد و هر دو گروه نیز ادله و استدلال‌های خود را دارند. در مجموع می‌توان گفت که برآورد تأثیرات احتمالی بازنگری در سیاست‌های حجاب و پیش‌بینی آینده کشور، به چند دلیل کاری بسیار دشوار است: اولاً مسأله حجاب، مسأله‌ای چندبعدی است و از جمله مسائلی است که تصمیم‌گیری درباره آن نیازمند پژوهش‌های دیگری در زمینه سایر تأثیرات اجتماعی آن و نیز در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی، دینی و... است. ثانیاً، می‌بایست در این باره، نقش تهاجم فرهنگی غرب نیز مدنظر قرار گیرد و ثالثاً اوضاع اجتماعی فعلی ایران بسیار حساس است و هرگونه تصمیم عجولانه و اشتباه منجر به بروز مشکلات جدیدی خواهد شد. البته نکته حائز اهمیتی که در صحبت‌های اندیشمندان به چشم می‌خورد آن است که حتی کسانی که مخالف حجاب اختیاری هستند نیز، سیاست‌ها، تصمیمات و کارهای انجام شده در زمینه حجاب از ابتدای انقلاب تاکنون را غلط، غیرهوشمند و فاقد جهت‌گیری درست می‌دانند و لازم می‌بینند که تجدید نظری در آن‌ها صورت پذیرد.

واژه‌های کلیدی: آثار اجتماعی، بازنگری، حجاب، جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

دین اسلام که آخرین و کامل‌ترین دین الهی بر روی زمین و پیامبر آن نیز خاتم پیامبران است (احزاب: ۴۰)، به مسأله زن و حفظ کرامت او توجه ویژه‌ای داشته و در چندین آیه از قرآن کریم نیز احکامی در این باره نازل شده است. از جمله احکامی که در قرآن بر آن تأکید شده، حفظ حجاب برای زنان است. در سوره نور آیه ۳۱ به زنان باایمان دستور داده شده که پاک‌دامنی پیشه کنند و سر و سینه خود را با پارچه‌های بلند از نگاه نامحرم‌ان بپوشانند.

حجاب و پوشش زنان از جمله احکامی است که اسلام تأکید بسیاری بر آن دارد؛ چرا که از مهم‌ترین دلایل حفظ عفاف و دوری از گناه در میان جامعه و خانواده است. همچنین تمامی فقهای شیعه بر وجوب آن تأکید داشته و رعایت آن را برای مسلمانان واجب می‌دانند. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۵)

جامعه ایرانی به دلیل برخورداری از فرهنگ و تمدنی اصیل و باستانی و نیز قبول اسلام، همواره در طول تاریخ، دارای حیا و عفاف بوده و بانوان ایرانی همیشه حجاب و پوشش مناسبی داشته‌اند. (باقری، شهبازی، ۱۳۹۳) یکی از دلایل این مسأله، مخالفت شدید جامعه ایرانی با قانون کشف حجاب در زمان حکومت پهلوی اول است. (جمشیدی‌ها، نجفیان رضوی، ۱۳۹۰، صص ۳۷-۵۶)

البته باید توجه داشت که حیا و عفاف زنان ایرانی همواره در شرایط آزادی و اختیاری بودن حجاب بانوان بوده است که همین مسأله ارزش آن را دوچندان می‌کند. اختیاری بودن حجاب تا پیش از انقلاب اسلامی ایران در سال ۵۷ نیز وجود داشت؛ اما با قانونی شدن حجاب در سال ۱۳۶۲، مسأله

اجباری یا اختیاری بودن حجاب به چالشی پیش روی جمهوری اسلامی ایران بدل شد. (مرکز پژوهشی آرا، ۱۳۹۶)

با وجود حاکمیت جمهوری اسلامی در ایران، اما از همان ابتدای انقلاب اسلامی، همواره دو دیدگاه درباره حجاب وجود داشت. دیدگاه اول بر حفظ حجاب و تصویب قوانین و مقرراتی برای اجباری بودن حجاب در سراسر کشور تأکید داشت. از جمله مهم‌ترین افرادی که دارای چنین دیدگاهی بوده و هستند، می‌توان امام خمینی ره، عبدالرحیم ربانی شیرازی، ناصر مکارم شیرازی، سید عبدالحسین دستغیب، سید علی حسینی خامنه‌ای و سید علی سیستانی را نام برد. ولی دیدگاه دوم معتقد است که حجاب مسأله‌ای شخصی است و نباید اجباری بر آن وجود داشته باشد، بلکه این خود مردم هستند که باید نوع پوشش و حجاب خود را انتخاب نمایند. افراد و گروه‌هایی نیز مخالف حجاب اجباری بوده و هستند که از آن میان می‌توان به لیلی سروش، سیمین دانشور، سازمان جبهه ملی، سازمان ملی دانشگاهیان، سید محمدعلی ایازی، عبدالکریم سروش، محسن کدیور، محمد مجتهد شبستری و... اشاره کرد. (فتاحیان، ۱۳۹۸، صص ۳۲-۱۰۵؛ آبیاری، کرمی پور، شریفی، ۱۳۹۹، صص ۲۱۷-۲۳۸) این دیدگاه، در برخی از اوقات شعارها و خواست‌های خود را در قالب بیانیه‌ها، اعتصابات و اعتراضاتی بیان داشته‌اند که از مهم‌ترین آن‌ها اتفاقاتی است که در آبان ۱۴۰۱ روی داد. پس از این ماجرا، برخی شخصیت‌ها و گروه‌ها دوباره بحث بازنگری در سیاست‌های کنونی حجاب و تغییر یا اصلاح آن را مطرح کرده و خواستار لغو یا اصلاح اساسی آن شدند. از جمله این افراد می‌توان به مهدی نصیری اشاره کرد. (نصیری، ۱۴۰۱) اما به نظر می‌رسد که شاید نظرات این افراد برخاسته از

یک مطالعه و تحقیق علمی و دقیق نبوده و صرفاً بیان نظرات شخصی این افراد است.

آنچه که برای مدتی ذهن نگارنده را به خود مشغول کرده، آن است که اگر روزی دیدگاه دوم در کشور حاکم شود و در سیاست‌ها و قوانین فعلی حجاب بازنگری صورت گیرد و احیاناً حجاب در ایران به صورت اختیاری درآید، چه آثار اجتماعی احتمالی مثبت و منفی برای جامعه ایرانی به همراه خواهد داشت؟

دلیل این مسأله آن است که فضای ایران پس از حجاب اختیاری برای همه اعم از مردم، محققان و مسئولین، فضایی ابهام‌آمیز است و تصور اینکه چه اتفاقاتی روی خواهد داد و چه آثاری در پی خواهد داشت، بسیار سخت و دشوار است. همین مسأله، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را برای مسئولان، مطالعات و پژوهش‌ها در این زمینه را برای محققان و تصور آینده را برای مردم بسیار مبهم کرده و از تأثیرات اجتماعی چنین کاری ترس و واهمه دارند.

بنابراین، لازم است که پیش از اقدام به چنین تصمیمات و سیاست‌هایی، تأثیرات اجتماعی آن مورد بررسی قرار گیرد و آثار اجتماعی مثبت و منفی آن مشخص گردد تا اولاً بتوان تصویر روشن‌تری از آینده و اتفاقات احتمالی ارائه کرد و ثانیاً، اتخاذ تصمیمات درست و مناسب برای سیاست‌گذاران، انجام تحقیقات و پژوهش‌های تکمیلی از منظرها و زوایای دیگر برای پژوهشگران و محققان، و تصویر درستی از آینده برای عموم مردم فراهم شود.

این پژوهش در پی آن است که تأثیرات اجتماعی مثبت و منفی احتمالی بازنگری در سیاست حجاب در ایران را مورد بررسی قرار دهد. به دلیل آنکه بازنگری سیاست حجاب آثار اجتماعی بسیاری را به همراه خواهد داشت و بررسی همه آنها امکان‌پذیر نیست، بنابراین تصمیم گرفته شد که از میان آنها چهار اثر که به نظر نگارنده مهم‌تر از سایر آثار است، در بوطه تحقیق و بررسی قرار گیرد که عبارت‌اند از: (۱) تأثیر این بازنگری بر حجاب و پوشش زنان ایرانی در دراز مدت و کوتاه مدت؛ (۲) اثر آن بر همبستگی اجتماعی مردم ایران؛ (۳) تأثیر آن بر اعتماد میان مردم و نظام؛ (۴) اثر این بازنگری بر کانون خانواده. البته ممکن است برخی آثار اجتماعی دیگر نیز کم‌وبیش مورد ارزیابی قرار گیرد.

قابل ذکر است که انتخاب این چهار اثر اجتماعی بر طبق روش اتا در مورد گزینش تأثیرات مهم و براساس فهم و درک نویسنده بوده است. اتا توصیه می‌کند که برای گزینش تأثیرات مهم، چند گزاره در نظر گرفته شود: تأثیراتی که احتمال وقوع آنها زیاد و گستره تأثیراتشان نیز زیاد است؛ تأثیراتی که احتمال وقوع آنها کم، ولی گستره تأثیراتشان زیاد است؛ تأثیراتی که دوره زمانی طولانی‌تری ماندگار هستند؛ تأثیراتی که ممکن است عواقب امنیتی داشته باشند؛ تأثیراتی که هزینه‌های اقتصادی بیشتری به جامعه تحمیل می‌کنند و...

انتظار می‌رود که پس از انجام این پژوهش، مشخص شود که آیا بازنگری سیاست حجاب آثار مثبتی برای جامعه ایرانی به همراه خواهد داشت و موجب رشد و بالندگی آن خواهد شد، یا اینکه اثرات منفی به همراه خواهد داشت و موجب از بین رفتن نظام اجتماعی ایران خواهد شد.

همچنین امید می‌رود که نتایج حاصل از این پژوهش، بتواند راهگشای مسئولان و دست‌اندرکاران نظام جمهوری اسلامی در اتخاذ بهترین و عاقلانه‌ترین تصمیم برای آینده این مرزوبوم باشد. در این پژوهش، از روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (به اختصار اتا) استفاده خواهد شد و چارچوب نظری این تحقیق براساس همین روش تنظیم شده است.

سؤال اصلی

تأثیرات اجتماعی بازنگری سیاست حجاب در جمهوری اسلامی ایران چیست؟

سؤالات فرعی

- ۱- آثار اجتماعی مثبت و منفی احتمالی بازنگری سیاست حجاب در جمهوری اسلامی ایران چیست؟
- ۲- راه‌های کاهش آثار منفی و افزایش آثار مثبت این بازنگری کدام است؟
- ۳- کدام گروه‌ها یا افراد بیشترین تأثیر را از این اقدام خواهند برد؟
- ۴- چه راهکار یا راهکارهای جایگزینی برای سیاست فعلی حجاب وجود دارد؟

مفاهیم

۱. حجاب

واژه حجاب دارای معنی لغوی و اصطلاحی است که در اینجا، هر دو معنا ذکر می‌شود:

الف - معنای لغوی

حجاب در کتاب‌های لغت معمولاً در دو معنا به کار رفته است: یکی منع و دیگری ستر و پوشش. راغب اصفهانی در کتاب خود درباره معنای لغوی حجاب چنین آورده است:

«حَجَب و حجاب به معنای منع از رسیدن و وصول به چیزی است و حجاب الجوف یعنی آنچه که قلب و دل را از آن منع می‌کند. اینکه در قرآن آمده است: و بینهما حجاب، منظور این نیست که از دیدن یکدیگر ممنوع هستند، بلکه منظور این است که لذت اهل بهشت به اهل جهنم نمی‌رسد و سختی و اذیت اهل جهنم نیز به اهل بهشت نمی‌رسد». (راغب اصفهانی، ۱۴۲۲ق، ص ۲۱۹)

ابن فارس نیز چنین می‌نویسد: «حجب به معنای منع است. هنگامی که گفته می‌شود: حجبته عن کذا، یعنی او را منع کردم». (ابن فارس، ۱۴۰۲ق، ج ۲، ص ۱۴۳)

فراهیدی در کتاب خود درباره معنای لغوی کلمه حجاب چنین نوشته است: «کلمه حجاب، اسم است و به معنی چیزی که، چیز دیگری می‌پوشاند». (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۸۶)

ابن منظور نیز در این باره می‌نویسد:

«حجاب به معنی پوشش است. هنگامی که گفته می‌شود حَجَبَ الشیء، یعنی او را پوشاند. قد احتجب و تحجب نیز به معنای آن است که در پشت حجاب پنهان شده است؛ و امرأة محجوبة نیز یعنی زنی که به وسیله پوششی پوشانده شده است». (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۹۸)

مصطفوی نیز در کتاب خود پس از بحث و بررسی‌های فراوان پیرامون این لغت، نتیجه تحقیقات خود را چنین بیان می‌دارد: «تحقیق اینکه: حجاب یعنی حائل و مانع از تلاقی و ملاقات دو چیز یا اثر آن‌ها با یکدیگر؛ چه هر

دو مادی باشند، چه هر دو معنوی و چه اینکه یکی مادی باشد و دیگری معنوی. همچنین تفاوتی ندارد که حجاب مادی باشد یا معنوی». (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۱۶۷)

ب - معنای اصطلاحی

شهید مطهری در استفاده از این واژه در پوشش مخصوص به زن‌ها می‌گوید:

«حجاب در مورد پوشش زن یک اصطلاح نسبتاً جدید است. در قدیم مخصوصاً در اصطلاح فقها، کلمه ستر که به معنای پوشش است به کار رفته، فقها چه در کتاب الصلاة و چه در کتاب النکاح که متعرض این مطلب شده‌اند، کلمه ستر را به کار برده‌اند، نه کلمه حجاب را». (مطهری، بی تا، ص ۷۳)

ج - معنای قرآنی حجاب

در قرآن کریم در مجموع کلمه حجاب در هفت مورد به کار رفته که باید دید در هر کدام به چه معنی و مفهومی استفاده شده است تا مقصود حاصل آید:

۱- خداوند در سوره اعراف، ضمن بیان سرگذشت بهشتیان و دوزخیان می‌فرماید: «در روز جزا میان بهشتیان و دوزخیان حجاب و حائلی است که به وسیله آن، این دو گروه از همدیگر متمایز و جدا می‌شوند». (اعراف: ۴۶)

۲- در سوره اسراء به پیامبر ﷺ خطاب شده که هنگام قرائت قرآن میان او و مردم مشرک که به آخرت ایمان ندارند، پرده‌ای پوشیده قرار داده می‌شود: «وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا». (اسراء: ۴۵)

۳- در داستان حضرت مریم نیز از واژه حجاب استفاده شده است: «حضرت مریم حجابی میان خود و دیگران افکند تا خلوتگاهش

از هر نظر کامل شده و از اهل خویش پوشیده باشد». (مریم: ۱۷)

۴- در آیه‌ای دیگر از زنان پیامبر خواسته شده که اگر چیزی می‌خواهند از پشت پرده آن را بخواهند: «وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ

حِجَابٍ». (احزاب: ۵۳)

۵- قرآن در آیه دیگری از زبان حضرت سلیمان چنین نقل می‌کند: «من این اسب‌ها را به خاطر خدا دوست دارم و او همچنان به آن‌ها

نگاه می‌کرد تا از دیدگانش پنهان شدند». (ص: ۳۲)

۶- خدای سبحان از زبان کافران که می‌کوشیدند تا پیامبر را از دعوتش مأیوس نمایند، نقل می‌کند که به رسول اکرم ﷺ گفتند: «میان ما و

تو حجابی است که مانع از پذیرش سخن تو می‌گردد». (فصلت: ۵)

۷- در سوره شوری، روش‌های سخن گفتن خداوند با بشر، سه راه ذکر شده است؛ وحی، تکلم از پشت حجاب و ارسال رسل: «وَمَا

كَانَ لِيُبَشِّرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رُسُلًا...». (شوری: ۵۱)

ملاحظه شد که در قرآن در همه مواردی که از واژه حجاب استفاده شده، معنای لغوی آن که همان پرده، حائل و سدّ میان دو چیز است، منظور نظر بوده (اعم از اینکه این حائل، مادی و ظاهری باشد و یا باطنی و معنوی) و در هیچ موردی حجاب در معنای پوشش زن (کاربرد فقهی آن) به کار نرفته است.

د - معنای روایی حجاب

در روایات اسلامی در مورد پوشش زنان معمولاً کلمه «ستر و پوشش» به کار رفته، همین تعبیر یا شبیه آن وارد شده و به کار رفتن کلمه «حجاب» در مفهوم پوشش زنان، بیشتر اصطلاح امروزی است.

گواه این مطلب در حدیثی از انس بن مالک خادم مخصوص پیامبر ﷺ است که می‌گوید: «من از همه آگاه‌تر به این آیه حجابم، هنگامی که زینب بنت جحش با پیامبر ﷺ ازدواج کرد و با او در خانه بود، غذایی درست فرمود و مردم را دعوت به میهمانی کرد، اما جمعی پس از صرف غذا همچنان نشسته بودند و سخن می‌گفتند، در این هنگام آیه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! در خانه‌های پیامبر داخل نشوید مگر... از پشت پرده... (احزاب: ۵۳) نازل شد، در این هنگام پرده‌ای افکنده شد و جمعیت برخاستند». (بخاری، بی تا، ج ۷، ص ۱۲۹)

علاوه بر آیات قرآنی، در روایات متعددی نیز کلمه حجاب و مشتقات آن به کار رفته است. در بعضی از آنها معنای لغوی حجاب (پرده و مانع) مراد است. مثلاً در بیان امیرالمؤمنین علیه السلام آمده است: «علت اینکه موعظه در شما اثر نمی‌کند، آن است که مانع و پرده‌ای از جنس غرور میان شما و موعظه فاصله انداخته است». (رضی، ۱۹۸۰م، ص ۵۲۵، ج ۲۸۲)

اما در میان انبوهی از روایات که واژه حجاب در آن‌ها به کار رفته، به ندرت روایتی که در آن اصطلاح فقهی حجاب مدنظر باشد، به چشم می‌خورد. البته در بعضی روایات بی‌آنکه از لفظ حجاب استفاده شده باشد، به پوشش زنان پرداخته شده و حدود آن تعیین شده است.

برای مثال در حدیث آمده است که روزی اسماء به خانه پیامبر صلی الله علیه و آله آمد در حالیکه لباس‌های نازک و بدن‌نما پوشیده بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله روی

خویش را از او برگرداند و فرمود: «ای اسماء! هنگامی که زن به سن حیض (بلوغ) می‌رسد، شایسته نیست که بدن او جز اینجا و اینجا دیده شود (به دو کف دست و صورت او اشاره می‌کرد)». (سجستانی، ج ۴، ص ۶۲، ش ۴۱۰۴)

ه - معنای فقهی حجاب

در کلمات فقها از قدیم‌ترین ایام تاکنون، در مورد پوشش زنان معمولاً کلمه «ستر» به کار رفته که به معنای پرده و پوشش و چیزهایی است که اشیای مختلف را با آن می‌پوشند.

لذا برای حجاب اسلامی و شرعی کافی است که زن تمام بدن خود را جز گردی صورت و دست‌ها تا مچ با لباس مناسب بپوشاند و لباس خاصی شرط نیست و استفاده از رنگ‌های ساده دیگر، مادام که منشأ مفاسدی نشود، جایز است؛ البته رنگ‌های سنگین بهتر است. لذا پوشیدن چادر به‌عنوان حجاب برتر مطلوب‌تر است. ولی بعضی از انواع پوشش که زینت ظاهری محسوب می‌شود، همچون پوشیدن لباس‌های تنگ و چسبان و دیگر لباس‌های زینتی اشکال دارد. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۶)

فقها در تعریف حجاب گفته‌اند: «حجاب لباسی است که زن برای حفظ عورت از اجانب می‌پوشد». (قلعجی، ۱۴۰۸ق)

و - معنای عرفانی حجاب

واژه حجاب در مباحث عرفانی به این معنی است: «موانعی که دیده‌بنده بدن از جمال حضرت جلّت، محجوب و ممنوع است». (رازی، ۱۳۶۵، ص ۲۴) به‌طور کلی از دیدگاه عرفا هر چه میان عاشق و معشوق فاصله انداخته و حائل شود، حجاب نام دارد. به عبارت بهتر هر آنچه مانع رسیدن

فیوضات و تجلیات حق تعالی به انسان شود و آدمی را از سیر به سوی حق و مشاهده ملکوت بازدارد، تحت عنوان «حجاب» می‌گنجد.

عارفان برای حجاب اقسامی نیز ذکر کرده‌اند که مهم‌ترین آن، تقسیم حجاب به حجاب ظلمانی و حجاب نورانی است.

خلاصه آنکه واژه حجاب در علم عرفان مصطلح بوده و معنای خاصی دارد که همان حائل و سدّ میان بنده و خالق است که آدمی برای نائل شدن به کمال مطلق و حقیقی خود باید آن را از بین برده و درصدد رفع و ازاله آن برآید؛ لذا حجاب در این علم بار معنایی منفی دارد. (غروی نایینی، عامری، ۱۳۸۶، صص ۱۲۱-۱۲۵)

۲- بازنگری

بازنگری به معنای توجه، بررسی، مطالعه و رسیدگی دوباره است. در لاتین تعاریف و واژه‌هایی که برای بازنگری به کار می‌رود، از این قرارند: (۱) تغییر یا اصلاح برای بهتر کردن یا جایگزینی به‌وسیله اضافه کردن؛ (۲) تصحیح اشتباه به وجود آمده در روندهای حقوقی براساس قاعده انصاف یا تساوی حقوق؛ (۳) تغییر یک فرمان حقوقی یا دادخواست حقوقی و یا ادعانامه اتهام برای تصحیح برخی اشتباهات و یا ایجاد ادعا و مفهوم جدید حقوقی.

منظور از تجدیدنظر یا بازنگری در قانون اساسی، کسر و الحاق و یا تغییر یک یا چند اصل از قانون اساسی است که با آیین و روش خاصی صورت می‌گیرد. بازنگری در قانون اساسی یا به‌منظور اصلاح و رفع نقص و یا با هدف تکمیل و متمیم صورت می‌پذیرد که اگر عمل تجدید نظر به دلیل نخست انجام گرفت، در این صورت معمولاً متنی به سند اولیه قانون

اساسی الحاق و ضمیمه نمی‌شود، بلکه اصلاحات انجام‌گرفته در اصل متن قانون اساسی منعکس می‌شود. در پاره‌ای از موارد نیز برای توسعه و تکمیل مقررات قانون اساسی یا اصلاح و رفع نواقص، متنی جداگانه از متن اصلی قانون اساسی را تهیه و بعد از تصویب به‌عنوان متمم قانون اساسی ضمیمه سند اصلی می‌کنند. این عمل را در اصطلاح «متمم‌نویسی» و مواد اصلاحی را که به‌صورت متنی مستقل و مجزا از متن اصلی است، «متمم» و یا «مکمل» می‌نامند.

بنابراین، واژه بازنگری معانی متعددی را داراست، اما در معنای اصطلاحی، بازنگری در قانون اساسی عبارت است از تصحیح اصولی از قانون اساسی که با توجه به تغییر شرایط اجتماعی و نظامات جامعه کارایی ندارد و الحاق اصولی به قوانین اساسی که با توجه به نیازهای جدید، لازم و ضروری است. (سید حبشی، ۱۳۹۶، صص ۱۰-۱۱)

۳- ارزیابی تأثیرات اجتماعی

محمد فاضلی در کتاب خود، ارزیابی تأثیرات اجتماعی را این‌گونه تعریف کرده است:

«اتا پژوهشی بین‌رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی است که می‌کوشد با سهیم شدن در همه مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی نتایج اقدامات توسعه‌ای - سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها - شناخت معتبری از تغییراتی که این اقدامات در محیط طبیعی و اجتماعی ایجاد می‌کنند، ارائه دهد و پیش از اجرایش اقدامات توسعه‌ای، تأثیرات اجتماعی ناشی از اجرای آن‌ها را برآورد کند. همچنین اتا می‌کوشد شرایط اجتماعی موفقیت اقدامات توسعه‌ای را مطالعه کند؛ تأثیرات منفی این اقدامات را پیش‌بینی کند و راهکارهایی برای حذر کردن یا کاستن از تأثیرات منفی و تقویت تأثیرات مثبت ارائه دهد.» (همان، صص ۸۱-۸۲)

چارچوب مفهومی

ترسیم یک چارچوب مفهومی برای موضوع بازنگری سیاست حجاب و تبیین حدود و ابعاد حجاب موردنظر و نوع بازنگری در آن، مسأله‌ای بس دشوار است؛ چرا که:

اولاً حجاب از جمله موضوعاتی است که در جمهوری اسلامی به‌عنوان یکی از نمادهای این نظام شناخته می‌شود و بحث درباره تغییر یا حذف قوانین مربوط به آن، به راحتی امکان‌پذیر نخواهد بود. همچنین موضوعی است که در طی ۴۰ سال گذشته، همواره چالش‌هایی را برای نظام جمهوری اسلامی به همراه داشته، خصوصاً در پاییز ۱۴۰۱ که اعتراض به حجاب اجباری شکل بسیار جدی به خود گرفت و برای چند ماه تبدیل به چالشی پیش روی کشور شد.

و ثانیاً اینکه بازنگری با چه روشی و چه نوعی انجام گیرد نیز محل نظر و تفکر است؛ زیرا همان‌گونه که در تعریف واژه بازنگری بیان شد، بازنگری و به‌ویژه بازنگری قانون اساسی به دو صورت انجام می‌گیرد: رسمی و غیررسمی (تلویحی) و اینکه برای بازنگری در سیاست حجاب، کدام یک مبنای کار قرار گیرد، کمی بر دشواری کار می‌افزاید. از یک‌سو، اگر قرار باشد که بازنگری در سیاست حجاب به صورت رسمی انجام پذیرد، با توجه به شرایط مذهبی کشور و نیز مخالفت‌هایی که قطعاً از سوی مراجع عظام تقلید و علمای دینی صورت خواهد گرفت، این کار با هزینه‌های بسیاری برای نظام همراه خواهد بود؛ و از سوی دیگر، بررسی و بازنگری در سیاست حجاب به صورت غیررسمی نیز مخالفت‌ها و اعتراضاتی را از سوی برخی اقشار مردم به همراه خواهد داشت.

براین اساس، بنای این تحقیق بر آن خواهد بود که ما هیچ یک از دو روش فوق را مدّ نظر قرار ندهیم و تنها هدف ما این باشد که تأثیرات اجتماعی بازنگری در سیاست حجاب را ارزیابی نماییم. به بیان دیگر، برای ما تفاوتی نخواهد داشت که بازنگری در سیاست حجاب به صورت رسمی صورت پذیرد یا به صورت غیررسمی، بلکه آنچه مهم است، آن است که اگر قرار باشد در سیاست‌های مربوط به حجاب و عفاف بازنگری و اصلاح و تغییری صورت پذیرد، چه تأثیرات اجتماعی را بر جامعه ایران خواهد گذاشت.

البته این بدان معنا نیست که در انجام این پژوهش، هیچ چارچوب و روشی به کار گرفته نخواهد شد، بلکه همان‌طور که پیش از این گفته شد، اساس این پژوهش بر مبنای روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی است و به همین دلیل، سعی می‌شود که در تمامی مراحل آن، اصول و قواعد این روش رعایت گردد.

روش تحقیق

روشی که برای این تحقیق مورداستفاده قرار می‌گیرد، روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) است. «اتا پژوهشی بین‌رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی است که می‌کوشد با سهم شدن در همه مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی نتایج اقدامات توسعه‌ای - سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها - شناخت معتبری از تغییراتی که این اقدامات در محیط طبیعی و اجتماعی ایجاد می‌کنند، ارائه دهد و پیش از اجرا شدن اقدامات توسعه‌ای، تأثیرات اجتماعی ناشی از اجرای آن‌ها را برآورد کند. همچنین اتا می‌کوشد شرایط اجتماعی موفقیت اقدامات توسعه‌ای را مطالعه کند؛ تأثیرات منفی این

اقدامات را پیش‌بینی کند و راهکارهایی برای حذر کردن یا کاستن از تأثیرات منفی و تقویت تأثیرات مثبت ارائه دهد». (فاضلی، ۱۳۹۱، صص ۸۱-۸۲)

مطالعه انا شامل ۱۱ مرحله به شرح ذیل است:

جلب مشارکت عمومی؛ ارزیابی نیاز؛ ارزیابی نیاز به انا؛ شناسایی و توصیف اقدام توسعه‌ای؛ دامنه‌یابی؛ جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای؛ برآورد تأثیرات احتمالی؛ گزینش تأثیرات مهم؛ ارزیابی گزینه‌های جایگزین؛ تدوین پیشنهادهایی برای کاستن از تأثیرات منفی؛ طراحی نظام اجرا و نظارت. (همان، صص ۱۱۸-۱۲۶)

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، برای دستیابی به نتایج موردنظر، تصمیم گرفته شد که با تعدادی از اندیشمندان، صاحب‌نظران و اساتید متخصص در حوزه‌های جامعه‌شناسی، دین و مطالعات زنان مصاحبه و گفتگو شود و از اندیشه اجتماعی و جامعه‌شناختی آنان استفاده گردد و نظرات آنان نسبت به چهار سؤال فرعی این پژوهش استخراج گردد. البته برخی مطالب نیز به‌عنوان مقدمه توسط این اندیشمندان ذکر شد.

۱. از مجموع مباحث مقدماتی می‌توان چنین نتیجه گرفت که چند موضوع می‌تواند در راه رسیدن به تصمیم درست به ما کمک کند:
اول اینکه باید مشخص کنیم که چه رابطه‌ای میان حجاب و عفاف وجود دارد؟ آیا میان این دو ارتباط کامل و وثیقی وجود دارد، یا اینکه هیچ ارتباطی به یکدیگر ندارند و یا اینکه حجاب، لازمه عفاف است، ولی ارتباطی میان آن‌ها وجود ندارد؟

دوم آنکه به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، آنچه از آیات مربوط به حجاب و متون دینی به دست می‌آید، این است که ما چیزی به‌عنوان عفت عمومی نداریم، بلکه دلایلی که برای حجاب در قرآن ذکر شده، منحصر در حفظ کرامت زنان و پیشگیری از آزار و اذیت جنسی آنان است.

سوم اینکه می‌بایست میان احکام فردی و اجتماعی تمایز قائل شد. اگر حکمی از جمله احکام فردی باشد، در اینجا ما تابع دلیل و نص هستیم و کاری به‌غایت و نتیجه آن نخواهیم داشت، بلکه بر طبق همان دلیل عمل می‌کنیم؛ اما در مورد احکام اجتماعی قضیه متفاوت است. در چنین احکامی، ما تابع نتیجه، غایت و مصلحت هستیم و وظیفه ما این است که این احکام را موردسنجش و بررسی قرار دهیم و نتیجه و غایتی را که از آن حاصل می‌شود، در تصمیم‌گیری دخالت دهیم.

چهارم آنکه مسأله بدپوششی و بدحجابی مسأله جدیدی نیست و از پیش از انقلاب نیز وجود داشته است؛ بنابراین، نباید چندان با دیده نگرانی به آن نگریست؛ چرا که همین قضایای پاییز ۱۴۰۱ نیز نشان می‌دهد که جامعه ایرانی هنوز هم فرهنگ دینی و ایرانی خود را حفظ کرده و تمایلی به بدحجابی و ابتذال وجود ندارد.

پنجم آنکه، در سیاست‌گذاری‌ها و تصمیماتی که قرار است برای کشور و این مسأله گرفته شود، باید به ایستایی و پویایی جامعه توجه داشت. جامعه از جمله مقولاتی است که پویاست و می‌بایست در نظر داشت که نمی‌توان برای همه دوران نسخه واحدی پیچید. همچنین تکثر فرهنگی، دینی، اعتقادی و... جامعه ایرانی نیز مؤید همین مطلب است.

و ششم آنکه، برای بررسی ابعاد و تأثیرات بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب، لازم است که ابتدا پیامدهای مثبت و منفی قانون فعلی حجاب مورد ارزیابی قرار گیرد تا متوجه شویم که آیا ادامه چنین روندی به نفع نظام و کشور و مردم خواهد بود یا به ضرر آن؟

۲. در مورد تأثیر بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب بر پوشش و حجاب آینده کشور، نظرات متفاوتی ارائه شد. برخی آثار مثبت آن را ثبات و توازن حجاب در کشور، حصول حجاب خالص و بدون ریا و منفعت سیاسی، بهبود کلی وضعیت حجاب کشور و وجود حجاب بیشتر در درازمدت ذکر کردند. گروهی دیگر معتقد بودند که این کار دارای آثار منفی است؛ آثاری چون از بین رفتن حجاب و عفاف، تجربه زیست غیرعقیفانه و سوق به سمت ابتذال؛ اما دسته سوم بر این باورند که نمی‌توان پیش‌بینی دقیقی از آینده داشت و تنها می‌توان دو سناریو را در نظر گرفت. بر طبق سناریوی خوش‌بینانه، بدحجابی فراگیر نخواهد شد، ولی تغییراتی در نوع پوشش افراد باحجاب ایجاد می‌شود؛ اما براساس سناریوی بدبینانه، نه تنها بدحجابی گسترش می‌یابد، بلکه برخی برهنگی‌ها نیز در کشور دیده خواهد شد.

۳. اینکه بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب چه تأثیری بر خانواده و بنیان آن خواهد داشت نیز نظرات متفاوتی وجود داشت. البته بیشتر افراد معتقدند که خانواده از جمله مقولاتی است که متأثر از حجاب یا بی‌حجابی نیست، بلکه متغیرهای دیگری در آن نقش ایفا می‌کنند؛ بنابراین، در صورت اتخاذ حجاب اختیاری، یا خانواده‌ها با این مسأله کنار خواهند آمد، یا فرزندان خود را در ایزوله تربیت می‌کنند، یا برای ازدواج، ملاک‌های

شخصی را حتماً در نظر خواهند گرفت و یا اینکه بحث خانواده همگام با مدرنیته به پیش خواهد رفت؛ اما در این میان، برخی نیز معتقدند که این کار موجب تزلزل بنیان خانواده خواهد شد و گروه دیگری نیز بر این باورند که باعث ایجاد تکثر در خانواده و ثبات بیشتر آن خواهد شد.

۴. در مورد همبستگی اجتماعی، برخی می‌گویند که تغییر یا اصلاح سیاست‌های فعلی حجاب در کوتاه‌مدت باعث تقابل بیشتر مردم می‌شود، ولی در درازمدت به ثبات و همبستگی بیشتر یا پذیرش پلورالیزم دینی از سوی قشر مذهبی منجر می‌شود. البته برخی معتقدند که دوقطبی‌های شکل گرفته ادامه خواهد یافت. گروه دیگری از اندیشمندان بر این باورند که اگر این مسأله با جامعه‌پذیری همراه شود، قطعاً باعث همبستگی بیشتر می‌شود و در غیر این صورت، موجب تقابل بیشتر مردم با یکدیگر می‌شود. همچنین برخی اعتقاد دارند که در صورت ادامه روند فعلی و ورود ناشیانه حکومت به این مسأله، تقابل مردم روزبه‌روز بیشتر خواهد شد.

۵. اینکه آیا این بازنگری تأثیری بر اعتماد متقابل مردم و نظام خواهد داشت، نظرات متفاوتی بیان شد. برخی می‌گویند که موجب کم‌دشن اعتبار نظام نزد اقل‌مذهبی می‌شود و در مقابل، گروه دیگری معتقدند که هیچ تأثیری بر اعتماد میان مردم و نظام نخواهد داشت؛ چرا که این مسأله متأثر از متغیرهای دیگری است. البته گروه دیگری نیز آن را تفصیل داده و می‌گویند: اگر خود نظام تصمیم بگیرد که حجاب را آزاد کند، قطعاً اعتماد مردم به نظام بیشتر می‌شود، ولی اگر مردم به‌وسیله زور موجبات آزادی حجاب را فراهم کنند، هیچ تأثیری بر افزایش اعتماد مردم به نظام نخواهد داشت.

۶. در مورد سایر آثار این بازنگری نیز نظراتی بیان شده که از این قرار است: اگر حریم حجاب نقض شود، سایر حریم‌های اجتماعی و مذهبی نیز نقض خواهد شد. در مورد مسأله کار، برخی آن را موجب کاهش راندمان کاری در محیط‌های مختلط می‌دانند و گروهی دیگر معتقدند که باعث بهبود شرایط کاری زنان می‌شود. درباره کیفیت تحصیلی نیز دو نظر وجود دارد: برخی آن را عامل کاهش کیفیت تحصیلی در محیط‌های مختلط می‌دانند و برخی دیگر بر این نظرند که بر تولیدات علمی و آموزشی زنان تأثیر مثبت خواهد داشت. بعضی اعتقاد دارند که این کار باعث حرکت به سمت بی‌بندوباری و افول فرهنگی می‌شود و عده‌ای می‌گویند که به سمت جامعه‌ای انسانی‌تر حرکت خواهیم کرد. درباره اینکه آیا مهاجرت تحت تأثیر این مسأله قرار خواهد گرفت یا نه؟ بعضی تأثیری برای آن قائل نیستند و برخی دیگر معتقدند که حداقل نیمی از مهاجرت‌ها کاهش خواهد یافت. در مورد آینده بحث فراغت و ورزش، گروهی می‌گویند که زمینه اختلاط بیشتر فراهم خواهد شد و در مقابل، برخی دیگر بر این باورند که مشکلات فراغتی و ورزشی بانوان مرتفع خواهد شد. درباره تأثیر این بازنگری بر باورهای مذهبی نیز سه نظر وجود دارد: برخی آن را موجب بی‌اعتباری و عصری شدن سایر فتاوی‌ای فقهی و کاهش باورهای مذهبی مردم می‌دانند، برخی دیگر تأثیری برای آن قائل نیستند و گروه دیگری نیز معتقدند که نگاه مردم به دین و باورهای مذهبی مثبت خواهد شد. در مورد تحرک اجتماعی، اعتقاد بر این است که اگر ورود به عرصه‌های شغلی و اجتماعی، مشروط به داشتن حجاب شود، تحرک اجتماعی بانوان و ورود آنان به اجتماع کمتر خواهد شد، ولی در غیر این صورت، باعث تحرک اجتماعی بیشتر زنان

می‌شود. برخی معتقدند که این کار موجب ضربه به انقلاب اسلامی خواهد شد. گروه دیگری بر این باورند که این بازنگری تأثیر چشمگیری در آمار جرم و جنایت علیه زنان نخواهد داشت. همچنین برخی دیگر نیز می‌گویند که تغییر در سیاست‌های فعلی حجاب، هم به بیشتر شدن استحکام داخلی کمک می‌کند و هم موجب کاهش نابرابری‌های جنسیتی می‌شود.

۷. در میان نظرات افراد مورد مصاحبه، دیدگاه‌های متفاوتی درباره راه‌های کاهش آثار منفی و افزایش آثار مثبت این بازنگری وجود دارد: برخی معتقدند که نمی‌توان اظهار نظر دقیقی در این باره داشت، بعضی دیگر انجام کارهای فرهنگی را راهگشا می‌دانند، گروهی معتقدند که باید حجاب آزاد شود، ولی جلوی برهنگی گرفته شود، دسته دیگری معتقدند که باید زیرساخت‌های لازم برای آن فراهم شود و در نهایت، گروهی نیز می‌گویند که آزادی حجاب در کشور باید به صورت فرایندی صورت گیرد تا کمترین آثار منفی را در پی داشته باشد.

۸. اینکه چه افرادی بیشترین تأثیر را از این بازنگری خواهند دید، چندین نظر به چشم می‌خورد: گروهی معتقدند که نسل در حال شکل‌گیری بیشترین تأثیر منفی را خواهد دید، برخی بر این باورند که زنان معتقد به آزادی حجاب دچار تأثیرات منفی آن خواهند شد، بعضی نیز می‌گویند که دختران کم پوشش و قشر مذهبی هر دو بیشترین آسیب را خواهند دید، گروه دیگری معتقدند که این کار به ضرر حکومت و بدنه اعتقادی آن است و دسته‌ای نیز بر این باورند که این بازنگری دارای آثار مثبت برای بانوان و آثار منفی برای مردان خواهد بود.

۹. در مورد راهکارهای جایگزین نیز نظرات متفاوتی وجود داشت: بعضی معتقدند که باید سیاست‌گذاری هوشمند داشت و میان سیاست تقنینی و فرهنگی تفکیک قائل شد، برخی دیگر توجه به کرامت زن در ابعاد مختلف را مدنظر قرار می‌دهند، گروه دیگری معتقدند که باید به تنوع پوشش و اغماض نسبت به برخی پوشش‌ها توجه کرد، دسته‌ای دیگر توجه به مسائل مرتبط با سلامت جامعه و زنان را مهم می‌دانند، گروه دیگری بر این باورند که باید بدون سروصدا حجاب را آزاد کرد و معتقدان به حجاب را اقناع نمود و گروه دیگری هیچ راهکاری به غیر از آزادی حجاب سراغ ندارند.

نتیجه‌گیری

از مجموع داده‌هایی که از طریق مصاحبه با اندیشمندان و صاحب‌نظران به دست آمد و تا حد ممکن براساس روش تحلیل اتا، مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفت، مشخص شد دو دیدگاهی که در مورد پوشش و حجاب وجود داشته، همچنان نیز وجود دارد و هر کدام از دو دیدگاه طرفداران خود را دارد.

به همین دلیل، نتایج به دست آمده کاملاً بیانگر دو دیدگاه و نظر متفاوت درباره بازنگری در سیاست حجاب در جمهوری اسلامی است. گروهی بر آثار منفی این کار تأکید داشته و معتقدند که تأثیرات بسیار بدی بر جامعه خواهد داشت و در مقابل، برخی دیگر بر این باورند که جنبه‌ها و آثار مثبت این کار بیشتر از پیامدهای منفی آن است و چنین تغییری به نفع نظام و مردم خواهد بود. البته نکته‌ای که نباید از آن چشم‌پوشی کرد و در میان صحبت‌ها و گفته‌های این اندیشمندان به چشم می‌خورد، آن است که بیشتر آن‌ها قبول دارند که تغییرات زیادی در ارزش‌ها، دیدگاه‌ها، رفتارها و اعتقادات مردم به وقوع پیوسته و هم اکنون نسبت معتقدان به حجاب اجباری و اختیاری با چند دهه گذشته تفاوت چشمگیری دارد.

بنابراین، براساس داده‌های به دست آمده و تجزیه و تحلیل این داده‌ها که ناشی از فهم و درک نویسنده و تا حد ممکن بر طبق اصول ارزیابی و تحلیل روش اتاست، نتایج زیر به دست آمده است. البته باید متذکر شد که این نتیجه‌گیری براساس توان و فهم نویسنده بوده و به هیچ عنوان ادعای درستی یا نادرستی آن را ندارد.

به نظر نویسنده، مهم‌ترین تأثیری که این بازنگری خواهد داشت و اهمیت آن هم به دلیل آن است که احتمال وقوع آن زیاد و شدت تأثیرات ناشی از آن هم زیاد است، تأثیر این بازنگری بر پوشش و حجاب آینده بانوان ایرانی است. آراء اندیشمندان مورد مصاحبه در این مورد بسیار متفاوت و متضاد است و از حرکت به سمت ابتدال در آینده گرفته تا حجاب بیشتر و ثبات در پوشش را شامل می‌شود.

برخی بر این باورند که اتخاذ سیاست حجاب اختیاری، منجر به بدحجابی و بی‌حجابی بیشتر، تجربه زیست غیرعفیفانه و حتی ابتدال در پوشش و رفتار و گفتار بانوان ایرانی خواهد گذاشت و در مقابل، عده دیگری معتقدند که نه تنها بدحجابی فراگیر نخواهد شد، بلکه حجاب بانوان در آینده، حجابی خالص و بی‌ریا و بدون منفعت سیاسی خواهد بود و حتی موجب خواهد شد که بانوان در درازمدت به سمت ثبات در حجاب یا حجاب بیشتر سوق پیدا کنند.

از منظر آنان، اندیشمندانی که مخالف حجاب اختیاری هستند، توجه چندانی به بافت دینی و فرهنگی مردم ایران نداشته و مسائل دیگری را که در بدحجابی برخی بانوان مؤثر است، مدنظر قرار نداده‌اند. به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران، بسیاری از موارد بدحجابی بانوان و دختران ایرانی در زمان حاضر، ناشی از فهم غلط یا کمرنگ شدن باورهای مذهبی مردم نیست، بلکه آنچه باعث چنین وضعیتی شده، نوعی تقابل و دهن‌کجی به نظام و حکومت است. تاریخ این کشور نیز بیانگر آن است که همواره باورهای دینی و مذهبی در میان طیف گسترده‌ای از مردم ایران وجود داشته و دارد و

همین مطلب باعث خواهد شد که این کشور به سمت ابتذال سوق پیدا نکند.

بنابراین، نتیجه نظرات آنان این است که احتمالاً بازنگری در سیاست حجاب و اتخاذ سیاست حجاب اختیاری، نه تنها فضا را برای بدحجابی و بی‌حجابی بیشتر مهیا نخواهد کرد، بلکه موجب می‌شود که اولاً افرادی که معتقد به حجاب هستند، در کمال خلوص نیت حجاب خود را حفظ کنند و ثانیاً، آن دست از بانوانی که به دلیل مسائل سیاسی و... رو به بدحجابی آورده‌اند، از موضع خود کوتاه آمده و به سمت حجاب روی آورند.

دومین تأثیری که احتمال وقوع آن زیاد و شدت تأثیر آن هم زیاد خواهد بود، تأثیر این بازنگری بر همبستگی اجتماعی مردم ایران است. در این مورد نیز نظرات متفاوتی میان افراد مورد مصاحبه وجود داشت. برخی بر این باورند که این کار باعث ایجاد دوقطبی بیشتر و خطرناک‌تر در جامعه خواهد شد، بعضی تأثیری برای آن قائل نیستند، ولی بیشتر آن‌ها معتقدند که قطعاً همبستگی میان مردم بیشتر و تقابل میان آن‌ها کمتر خواهد شد.

آنچه لازم است بدان توجه شود، آن است که روند چند دهه گذشته نشان می‌دهد که اصرار و پافشاری بر سیاست‌های فعلی حجاب، آثار و تبعات منفی به همراه داشته تا جایی که در یک دهه اخیر، نه تنها چالش‌های اساسی برای نظام جمهوری اسلامی به همراه داشته، بلکه تضاد و تقابل میان مردم را نیز افزایش داده که نمونه‌های آن در یک دهه گذشته به‌خوبی قابل مشاهده است. این مسأله تا بدان جا پیش رفته که در جریان اعتراضات و اغتشاشات پاییز ۱۴۰۱، تعدادی از هم‌وطنان ما از هر دو سمت ماجرا کشته و مجروح شدند.

همچنین اکثر اندیشمندان مورد مصاحبه در این پژوهش بر این باور هستند که شاید در کوتاه‌مدت تقابل میان مردم باقی مانده یا حتی بیشتر شود، ولی قطعاً در آینده شاهد ثبات و همبستگی بیشتر مردم ایران خواهیم بود.

اما در مورد تأثیر بر اعتماد میان مردم و نظام، داده‌های به دست آمده نشان می‌دهد که احتمال وقوع چنین تأثیری وجود دارد، اما شدت و گستردگی آن کم است و به همین دلیل، این مورد در جایگاه سوم اهمیت قرار گرفت. برخی معتقدند که اختیاری یا اجباری بودن حجاب هیچ تأثیری بر اعتماد میان مردم و نظام نخواهد داشت، برخی دیگر بر این باورند که موجب کاهش اعتماد مردم به نظام خواهد شد و عده‌ای دیگر نیز اعتقاد دارند که اگر نظام خود تصمیم به آزادی حجاب بگیرد، قطعاً مردم اعتماد بیشتری به نظام و حکومت پیدا خواهند کرد.

بر طبق داده‌های به دست آمده، به نظر می‌رسد که موضوع اعتماد میان مردم و نظام چندان وابسته به مسأله حجاب نیست یا لاقلاً تأثیر بسزایی بر آن ندارد. اینکه برخی معتقدند اعتماد میان مردم و نظام دچار خدشه شده است، ناشی از متغیرهای دیگری است که مسأله حجاب در این میان اهمیت چندان‌تری ندارد. البته نکته مهم آن است که اگر روزی مردم در تقابل با نظام، به آزادی حجاب دست یابند و نظام نیز قدرت مقابله نداشته باشد، ممکن است تبعات بسیار بدتری برای کشور در پی داشته باشد؛ بنابراین، از منظر اعتماد میان مردم و نظام، شاید تفاوتی وجود نداشته باشد که حجاب در کشور اختیاری یا اجباری باشد؛ بلکه برای ایجاد اعتماد بیشتر مردم به نظام لازم است امور دیگری انجام شود.

چهارمین و آخرین تأثیری که در مورد آن تجزیه و تحلیل صورت پذیرفت و به نظر می‌رسد که احتمال وقوع آن کم و شدت تأثیرات آن نیز کم باشد، تأثیر بازنگری و اتخاذ سیاست حجاب اختیاری بر نهاد خانواده است. اکثر کسانی که مورد پرسش قرار گرفتند، هم‌نظرند که مسأله خانواده و بنیان و تزلزل آن از جمله مسائلی است که تحت تأثیر متغیرهای بسیاری است و حجاب تقریباً هیچ نقشی در آن ایفا نمی‌کند. البته برخی دیگر آن را موجب ثبات بیشتر خانواده می‌دانند و گروه دیگری نیز اثر آن بر خانواده را از جنبه‌های دیگری مورد دقت قرار دادند.

شاید دلیل اینکه حجاب نمی‌تواند بر خانواده تأثیر چندانی داشته باشد، از آن جهت است که خانواده نهادی است که بیشتر تصمیمات آن در درون خود آن گرفته می‌شود و تبعیت کمتری از مسائل پیرامونی و خارجی دارد. تاریخ نشان داده که معمولاً خانواده خود را با تغییرات ایجاد شده سازگار می‌کند و والدین سعی می‌کنند که شرایط تمامی اعضای خانواده را در نظر بگیرند تا کمترین ضربه به خانواده وارد شود. حجاب نیز همین گونه است و به نظر می‌رسد که در صورت تغییر سیاست حجاب، خانواده‌ها به سمت سازگاری بیشتر با فرزندان و اطرافیان خود خواهند رفت تا بتوانند بنیان خانواده خود را که اولین و مهم‌ترین مأمّن هر انسانی است، حفظ کنند تا شاید از این راه بتوانند در نوع نگرش و رفتار اعضای خود تأثیرات مثبتی بر جای گذارند.

البته باید توجه داشت که خانواده زمانی در صراط مستقیم قرار خواهد گرفت که تمامی اعضای آن، در مسیر درست و الهی گام بردارند؛ چرا که در غیر این صورت شاهد تزلزل و فروپاشی بنیان خانواده‌ها خواهیم بود،

همان‌گونه که هم‌اکنون می‌بینیم که غرب با چالش جدی در زمینه خانواده روبرو شده و انواع دیگری از خانواده (به جز خانواده متشکل از زن و مرد) در حال رواج و شکل‌گیری است. البته گرچه این موارد هنوز در غرب هم رواج بسیاری پیدا نکرده است، اما ادامه مسیر فعلی و عدم توجه به ابعاد الهی و فطری انسان، بر این مشکلات خواهد افزود.

در مورد سایر تأثیرات اجتماعی بازنگری در سیاست حجاب نیز، با توجه به اینکه تمامی افراد مورد مصاحبه درباره آنان نظری نداشتند و تنها برخی از آن‌ها نظرات خود را ارائه کردند، نمی‌توان تحلیل دقیقی از آن‌ها داشت. ولی در مجموع می‌توان گفت که نظر این اندیشمندان در مورد سایر تأثیرات اجتماعی تغییر سیاست حجاب، مثبت است و معتقدند که شرایط زیست بانوان در کشور رو به بهبود خواهد بود. اینکه زنان آزادی بیشتری خواهند داشت، زندگی راحت‌تری را تجربه خواهند کرد، کیفیت کار و تحصیل آنان افزایش می‌یابد و در مجموع، تحرک اجتماعی آنان بیش از گذشته خواهد بود و نابرابری‌های جنسیتی کاهش خواهد یافت.

آنچه از مجموع اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن‌ها به دست آمد، بیانگر آن است که برآورد تأثیرات مثبت یا منفی احتمالی اصلاح یا تغییر سیاست‌های فعلی حجاب، کار چندان راحتی نیست و نمی‌توان به‌روشنی به این سؤال پاسخ داد که آیا چنین تصمیمی به نفع مردم و نظام خواهد بود یا نه. همچنین پیش‌بینی آینده نیز کار بسیار سخت و دشواری است؛ چرا که این کار نیازمند پژوهش‌های بیشتر و در زمینه‌ها و ابعاد مختلف است. اینکه برآورد و پیش‌بینی وضعیت کشور، مردم و نظام پس از بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب کار دشواری است، به چند دلیل است:

۱. مسأله حجاب و اختیاری یا اجباری بودن آن، از جمله مسائلی نیست که تنها با انجام یک پژوهش و آن هم از منظر چند اثر اجتماعی آن، بتوان در مورد آن تصمیم‌گیری کرد، بلکه لازم است که اولاً سایر آثار و تبعات اجتماعی آن نیز در بوته پژوهش‌های دیگر قرار گیرد، ثانیاً آثار و تبعات اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی و... آن توسط اندیشمندان و محققان بررسی شود و ثالثاً، نتایج و تحلیل‌های این پژوهش‌ها توسط متخصصان دلسوز، آگاه و مطلع مورد تجزیه و تحلیل‌های دقیق قرار گیرد. پس از آن می‌توان تصمیم و سیاست‌گذاری درستی در این زمینه داشت و مشخص کرد که آیا بازنگری در سیاست‌های فعلی حجاب به نفع کشور است یا به ضرر آن.

۲. جمهوری اسلامی ایران از ابتدای انقلاب تاکنون به دلیل مبانی، جهت‌گیری‌ها، سیاست‌ها و... همواره مورد توجه کشورهای غربی بوده است. به دلیل تضاد و تقابلی که میان مبانی جمهوری اسلامی ایران با غرب وجود دارد، آنان همواره سعی در مقابله و مواجهه با آن داشته‌اند؛ از جنگ نظامی و اقتصادی گرفته تا تقابل و تهاجم گسترده فرهنگی؛ بنابراین، برای تصمیم‌گیری و نتیجه‌گیری درست در مورد مسأله‌ای مانند حجاب، توجه به این نکته نیز ضروری به نظر می‌رسد؛ چرا که نباید در پازل کسانی حرکت کرد که تمامیت و اصول و مبانی اسلامی و ایرانی ما را نشانه گرفته‌اند.

۳. اوضاع اجتماعی فعلی ایران و مسائلی که در چند سال اخیر روی داده و موجب شده تا کشور با چالش‌های جدی مواجه شود، دلیل دیگری است که می‌بایست مدنظر قرار گیرد؛ چرا که هر حرکت یا تصمیم یا حتی نتیجه‌گیری نسنجیده، موجب می‌شود که احساسات بخشی از مردم

جریحه‌دار شده و نسبت به آن واکنش نشان دهند که همین مسأله باعث بروز مشکلات بیشتر و جدیدتری برای کشور خواهد شد.

نکته مهم دیگری که لازم است بدان اشاره شود، آن است که اکثر کسانی که مخالف اختیاری هستند، سیاست‌ها، تصمیمات و کارهای فرهنگی و... انجام شده در زمینه حجاب و عفاف از ابتدای انقلاب تاکنون را غلط، غیرهوشمند و فاقد جهت‌گیری درست می‌دانند. آنان معتقدند که بخش زیادی از وضعیت فعلی حجاب و عفاف کشور ناشی از همین سیاست‌های غلط است که می‌بایست مورد تجدید و بازنگری چندباره قرار گیرد.

فهرست منابع

کتاب

قرآن کریم

- ۱- احمد بن فارس. (۱۴۰۲ق)، معجم مقاییس اللغة، ۶ جلدی، چ ۱، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ۲- بخاری، محمد بن اسماعیل. (بی تا)، صحیح بخاری، ۸ جلدی، [بی جا]: [بی نا].
- ۳- رازی، نجم‌الدین. (۱۳۶)، مرصاد العباد من المبدأ الى المعاد، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۲۲ق)، المفردات فی غریب القرآن، چ ۳، بیروت: دارالمعرفة.
- ۵- الرضی، ابوالحسن محمد. (۱۹۸۰م)، نهج البلاغه، چ ۱، بیروت: دارالکتاب اللبنانی.
- ۶- سجستانی، ابوداود سلیمان. (بی تا)، سنن أبی داود، ۴ جلدی، بیروت: مکتبة العصرية.
- ۷- فاضلی، محمد. (۱۳۹۱)، ارزیابی تأثیرات اجتماعی؛ سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها، تهران: انتشارات تیسرا.
- ۸- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق)، کتاب العین، ۹ جلدی، چ ۲، قم: نشر هجرت.
- ۹- قلعجی، محمد. (۱۴۰۸ق)، معجم لغه الفقها، چ ۲، بیروت: دارالنفائس، ذیل حجاب.

- ۱۰- محمد بن مکرم بن منظور. (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، ۱۵ جلدی، ج ۳، بیروت: دارصادر.
- ۱۱- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات القرآن، ۱۴ جلدی، ج ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۲- مطهری، مرتضی. (بی تا)، مسأله حجاب، تهران: صدرا.

مقاله

- ۱- آبیاری، زهرا، الله کرم کرمی پور، سعید شریفی. (۱۳۹۹)، «چالش‌های نظری حجاب در ایران پس‌انقلاب؛ تحلیلی بر رویکردهای موجود از حجاب و عفاف»، دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، سال ۱۲، شماره ۲۳، بهار و تابستان.
- ۲- جمشیدی‌ها، غلامرضا، لیلا نجفیان رضوی. (۱۳۹۰)، «شیوه‌های مختلف مقاومت مردم ایران در برابر دستور حکومتی کشف حجاب در دوره اول پهلوی»، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۲، شماره ۳، بهار.
- ۳- غروی نایینی، نهل، وحیده عامری. (۱۳۸۶)، «پویشی در معنا و مفهوم حجاب»، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۳۶، تابستان.

پایان نامه

۱- سید حبشی، میرمیلا. (۱۳۹۶)، «مطالعه تطبیقی نحوه بازنگری در قانون اساسی ایران، ترکیه و آلمان»، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته حقوق گرایش عمومی، تبریز، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز.

۲- فتحیان، مریم. (۱۳۹۸)، «بررسی دیدگاه‌های موافقان و مخالفان حجاب در بازه پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان اسفند ۵۸»، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته الهیات، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

سایت

مرکز پژوهشی آرا، سیر تصویب قانون حجاب و عفاف در ایران، ۳ تیر ۱۳۹۶، قابل دسترسی در:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1445280/03/04/1396>

مکارم شیرازی، ناصر، حدودشناسی حجاب و پوشش اسلامی از منظر معظم‌له، ۵ مهر ۱۳۹۵، قابل دسترسی در:

<https://www.makarem.ir/main.aspx?lid=0&typeinfo=1&catid=40677&pageindex=2&mid=395199>

_____ مفهوم‌شناسی حجاب و عفاف از منظر معظم‌له، ۲۱ تیرماه ۱۳۹۶، قابل دسترسی در:

<https://makarem.ir/main.aspx?lid=0&typeinfo=4&mid=406141>

نصیری، مهدی، حجاب اجباری، ۲۸ شهریور ۱۴۰۱، قابل دسترسی در:
<https://www.etemadonline.com>